

Med rötter i vinden

Improviserat berättande som ett sätt att övervinna trauman. Identitetens tillblivelse i Natalja Kljutsjarjovas *Apokalypsens dagbok* och Sofia Parlands *Skrivet på revbenen*.

Textens tillblivelse

Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina den 24 februari 2022 har blivit den ryska – och givetvis ukrainska – unga generationens främsta psykologiska trauma och gett upphov till berättarformer som kan karakteriseras med hjälp av Michail Bachtins begrepp ”tillblivelsens genre”. På dagens litterära fält dominerar bland annat poesi och dagböcker, där individens spontana känslor står i fokus. Låt mig citera två olika texter som skrevs inom samma period, mellan februari 2022 och december 2022, under invasionens första år.

Den ena, av den ryska författaren Natalja Kljutsjarjova (född 1981 i Perm) är skriven på ryska och översatt till tyska med titeln *Tagebuch vom Ende der Welt* (Apokalypsens dagbok). Kljutsjarjova har varit verksam som författare, journalist, poet, översättare och redaktör i Moskva och Jaroslavl i över tjugo år, tills hon var tvungen att söka flyktingstatus i södra Tyskland i september 2023.

Dramaturgen Misja frågade på Facebook sina vänner: Hur klarar ni er? Alla satte i gång med att svara.

Efter tre–fyra kommentarer kommer samma text från olika människor: ”Klarar mig inte alls. Super ner mig.”

Mediterar...

Håller på med yoga...

Går i terapi...

Klarar mig inte alls. Super ner mig.

Jag läste kommentarer och tänkte att det skul-

le kunna vara en pjäs under titeln ”Hur klarar vi oss ...”

Hur klarar du dig, Natasja?

Jag klarar mig inte alls. Antecknar.

December 2022

Nästa citat är av författaren och poeten Sofia Parland. Hon är född i Finland och uppvuxen i Sankt Petersburg. Hennes far kommer från Ryssland och själv har Parland både finskt och ryskt medborgarskap. Sedan 2022 är hon verksam som krönikör för *Hufvudstadsbladet*. Hon debuterade 2023 med *Skrivet på revbenen* som tilldelades Svenska Yles litteraturpris samma år. Den var även nominerad till Runebergspriset 2024.

Jag ville inte skriva om kriget.

Jag ville inte se orden i ögonen, ge mina tankar en röst – som om de kunde ändra på något.

Jag ville inte tänka på kriget; jag gömde mig från det bland skrattande folkmassor, djupt i mina tankar, i nedklottrade toaletter. Nyheter, livesändningar och aktuella diskussioner omringade mig. Krävde att jag skulle ta ställning, engagera, tala, tala, tala!

21 mars 2022

Kriget bröt ut den 24 februari. Samma månad började jag skriva. Jag hade inte planerat att börja skriva om kriget och Ryssland – orden bara välldes ut.

19 augusti 2022

Skrivandet blir alltså en spontan reaktion på den traumatiska upplevelsen eller ett improviserat sätt

att bearbeta det uppståndna traumat. Bägge böckerna började som anteckningar och enstaka essäer där enskilda iakttagelser, splittrade känslor, reflektioner, associationer och spontana minnen blandas samman i skrivprocessen. Till en början fungerar skrivandet som ett utlopp för skribentens intima känslor, men så småningom tar hon kontroll över skrivandet och man iakttar textens tillblivelse. Trots att båda texterna är uppbyggda som anteckningsböcker där varje avsnitt är daterat behåller de sin spontana karaktär. Texterna kan anses vara en känslomässig improvisation av ord och bilder som får sin inre mentala logik i en kronologisk form. Kljutsjarjovas text är daterad från februari 2022 till december 2022, men denna kronologi visar sig vara öppen för tidsförskjutningar.

Även Parlands text är präglad av en improviserad kronologi som hela tiden förskjuts och kastas om. Gränsen mellan spontanitet och medvetenhet betonas av författaren själv när hon reflekterar över sitt eget skrivande.

Jag skriver mina memoarer fastän mamma säger att jag är för ung för det.

Det första jag skriver är slutet.

[...]

Sen skriver jag inget mera.

12 maj 2022

Identitetens tillblivelse

Som läsare är vi delaktiga i en spännande process av textens tillblivelse, som samtidigt är mycket mer än bara en text. På samma sätt som fullbordade texter utvecklas ur enskilda element, från början tänkta som Facebook- eller Telegram-inlägg samt några kortare tidningskrönikor, utvecklas även identitetens tillblivelse.

I Natalja Kljutsjarjovas text är tiden och människans förhållande till den ett centralt tema. Den 24 februari 2022 blev en vattendelare mellan livet före och efter. Dagen efter krigets början får Natalja ett mejl angående en litterär ungdomstävling. Detta mejl jämförs med ett näverbrev från det avlägsna förflutna.¹ En enda dag har skapat en oöverstiglig

1 Över ettusen brev skrivna på näver, daterade till mellan

avgrund mellan nuet och det förflutna. Tiden är en kategori som genomgår olika transformationer. Den splittras, men stannar också och upphör att existera. Motivet tidlöshet visar sig vara genomgående.

En februari när alla låg medvetlösa.

Sedan 24 februari 2022 pågår en enda oändlig dag.

Februari 2022

Nuets osäkerhet påverkar subjektets relation till både framtiden och det förflutna. En individ som förlorar sina orienteringspunkter ser apokalyptiska drag i framtiden. Samtidigt reflekteras över det förflutna.

Sovjetunionens seger i andra världskriget har alltid varit grunden för den ryska identitet som formades efter 1945. Under de senaste åren har ett fenomen kallat *Det odödliga regementet*, där tusentals människor i alla städer har deltagit i demonstrationer med porträtt av krigsveteraner, blivit mycket populärt.² Den 9 maj har varit en stor dag då nationen förenades i stolthet över sin historia och sina förfäder. Den 24 februari 2022 berövades människorna detta minne. Plötsligt framstår historien i en annan belysning. Det sista gäller dock bara de mest fritänkande och upplysta som inte tagit till sig propagandan.

Både i sin text och i sin intervju med mig berättar Natalja Kljutsjarjova om hur hon börjar förstå de antinazistiska tyskarna som var tvungna att överleva inom den förhatliga regimen. Just därför har hon ägnat sin nya pjäs åt Kurt Reuber, en tysk soldat som kände medlidande med Sovjetunionen och tecknade ”Stalingrads Madonna” år 1942, tre år innan kriget tog slut. I stället för att delta i demonstrationer den 9 maj och bevittna stridsvagnar och annan krigsutrustning som syftar till att visa landets styrka på ett aggressivt och patetiskt sätt, väljer hon att besöka krigskyrkogården där veteraner från andra världskriget är begravda. Tillsammans med sin bästa vän sätter hon sig vid en av gravarna och läser en pjäs om en tysk soldat som visade sitt motstånd mot Nazitysklands regim. Efter att denna pjäs spe-

år 1000 och 1500, har hittats i framför allt Novgorod.

2 Dock blev det odödliga regementets marsch inställd i år, liksom förra året. Enligt ryska myndigheter var det en nödvändig åtgärd med tanke på risken för terrorattacker.

lats på scenen blev hon anklagad för landsförräderi och diskriminering av den ryska armén vilket ledde till författarens tvångsmigration.

Kljutsjarjovas historiska intresse gäller även Stalins repressioner. De ryska bombanfallen i Kiev framkallar en bild av en demon som representerar det falska och korruperade systemet.

Demonen från 1937 återkommer. De har förberett dess återkomst genom att fängsla Jurij Dimitrijevič och förhindra Memorials aktivitet.

April 2022

Fallet med Dimitrijevič, i ljuset av det ukrainska kriget, får en smärtsam aktualitet och Dimitrijevis namn får en tragisk martyrgloria i den nya kontexten av Putins propagandalögner.³

Identitetssplittringen gestaltas även i Sofia Parlands bok på olika nivåer – bildligt, geografiskt, språkligt. Medan Natalja Kljutsjarjovas fokus ligger på splittringen i tiden, karakteriseras Parlands text av den geografiska splittringen mellan här och där, Väst och Öst, den älskade Sankt Petersburg och Helsingfors. Två landskap överlappar varandra och konkurrerar med varandra.

I Helsingfors är himlen mest en vit vägg.

I Petersburg var den ett spektakel bakom en ridå av svarta ledningar. De gick kors och tvärs som ett spindelnät och där uppe, långt ovanför dem, reste sig massiva moln, ett ögonblick var de snövita, sedan djupt ljusröda, sedan stålgråa, och sedan öppnade [de] sig och blottade en perfekt symmetrisk formation av jaktplan, de flög så lågt att det knappt var lagligt, och plötsligt var allting tomt, ljusblått och klart, och i k-strimmorna seglade en mager liten svala förbi.

21 juli 2022

Den dramatiska och föränderliga himlen är det som Parland saknar mest. Himlen, vinden och älskade vänner som hon har förlorat, förmodligen för gott.

3 Jurij Dimitrijevič är en sovjetisk och rysk publicist, historiker, hembygdsvetenskapsforskare och ledare för medborgarrättsorganisationen Memorial i Karelen. Han är känd för sina expeditioner som har hittat gravplatser för den politiska repressionens offer i Karelen, i Sandarmoch och Krasnyj bor. Dimitrijevič anklagades för barnpornografibrott 2016 efter en anonym angivelse. Trots en stor kampanj till stöd för Dimitrijevič från kända kulturella aktörer och politiska aktivister dömdes han till 15 års straffkoloni.

Helsingfors däremot framställs som fientlig; finskhet är den raka motsatsen till allt hon älskat.

Finskhet är russofobi. Alla dessa tallar och alla dessa sjöar är ett språk – ett land, ett land som en sten. Ta det som passar från det nedbrända Lappland, vi är inget av vad vi fötts ur vi talar bara finska, vi är allt som Ryssland inte är, vi är fria nu får vi äntligen hata kungen och tsaren, min käraste anfader Runeberg gömmer sina rubel i madrassen och sedan föder han mig. Full av hat och champagne och jag vägrar tala finska. Förneka och förkasta, Suomineito, men jag vet du är en hurriryssä själv!

22 januari 2023

I likhet med Kljutsjarjovas text konstrueras det hos Parland en speciell optik i förhållande till det förflutna. Man kan se att berättaren hos Parland är yngre och tidshorisonten är annorlunda. Ändå finns där samma teman, till exempel politiska lögnar och strategin att nedtysta sanningar. Också Parland berör temat Stalins repressioner. Hon minns en FSB-agent som hade kopior av alla portnycklar och som utplånade spåren av massgravar på bakgårdar i Sankt Petersburg. Hon beskriver en konfrontation mellan sin mamma, som försökte rädda gravarna, och FSB-agenten, som tog bort korset mitt på natten.

Polyfoni

Individens röst splittras i flera röster i bägge texterna, den vävs polyfoniskt samman med intertextuella referenser och verkliga röster från andra människor. Kljutsjarjova kallar sig i boken för ”humus” för de andra texterna, hon är ett slags grogrund som absorberar dem. Hon är inte bara en redaktör utan även ett tidsvittne som antecknar de andras berättelser. Exempelvis den om Julia, som har byggt upp ett textilmuseum men tvingats ge upp sin verksamhet på grund av press från media och flyttat till Montenegro, eller historien om journalisten Ljudmila, som strax efter krigets början ensam demonstrerade mot Putins krig på torget i sin hemstad. Ljudmilas familj, bestående av en man och två barn, hotades av den ryska säkerhetstjänsten och sökte politisk asyl i Berlin. Dessa är de verkliga rösterna, vittnen.

En del av anteckningarnas polyfoniska karak-

tär blir beskrivningen av Nataljas erfarenhet som skådespelare och deltagare i den psykologiska teatermetoden Playback, som bygger på improvisation. Metoden ger en unik möjlighet att berätta om egna trauman och få omedelbar feedback på dem. Det man delar spelas spontant upp på scenen av de andra i en metaforisk och lekfull form. Playback-teatern, som ett sätt att möta sig själv och andra i berättandets stund, ger möjlighet för dem som upplevt trauma att få distans till sina traumatiska erfarenheter.

Kljutsjarjova beskriver två improvisationer i sin anteckningsbok. Den första är en bearbetning av en attack i Odessa under påsken 2022, när ryska drönare träffade ett bostadshus och dödade tre generationer av kvinnor – en mormor, en mamma och en nyfödd flicka. En rysk kvinna som berättade denna historia för Playback-skådespelare och teaterpubliken försökte finna en ursäkt för den ryska aggressionen. Natalja, som upplevt händelserna som chockerande, valde att spela denna historia i form av en nyhetsuppläsning, utan att färga rösten eller ansiktsuttrycket.

Den andra improvisationen syftade till att bearbeta hur Jurij Kerpatenko, en chefsdirigent från Charkiv, avrättades av ryska angräparare den 28 september 2022. Kljutsjarjova skriver tre olika texter för att bearbeta sorgen: en dikt, en pjäs och en raptext med utgångspunkt i rapparen Noize MC kända text ”Människor med automatkarbinner vill väl.”

I likhet med Kljutsjarjova samlar Parland olika röster som fungerar som tidens vittnen. Dessa tillhör ryska emigranter som finner en tillfällig tillflyktsort i Tbilisi och Wien. Ur ett politiskt perspektiv desertörer som begått ett brott, men ur ett humanistiskt perspektiv tidens hjältar som vägrar att delta i slakten. Sofia Parland beskriver sina möten med rysktalande immigranter i Wien, en stad där hon så småningom kommer att känna sig hemma. Alla flyr kriget och ingen finner någon ro.

Min vän Grav sover inte på nätterna. Han ligger vaken och ensam och lyssnar på hemlandet kalla, kalla djupt i själen ...

Min vän Grav, han vrider sig i sängen, och hemlandet kallar, det ekar i själen ...

[...]

Artem har sprakande ögon som havet. Han bär vingar på ryggen och sover inte heller på nät-

terna. Povetskan kallar, kallar honom med hela hans namn. Han är ju löjtnant. Löjtnant Artem. Men han deserterade innan han ens hann röra en uniform.

3 oktober 2023

Ödet för dessa människor samman i en stad där de känner sig främlingar.

I Wien står vi och ser på huset där du föddes, i staden där vi inte vet namnen på gatorna och inte talar ryska och där vi bara har varandra, vi står och lever och delar en smärta, en smärta utan ord, en blick en dikt, en dikt du skrivit ...

3 oktober 2023

De upplever gemenskap och främlingskap samtidigt, och detta glapp formar deras identitet som hela tiden ändrar skepnad. Främlingskapet framträder på olika nivåer och berör olika skikt av identitet. Det börjar med jagets känsla av att inte vara välkommen i sitt eget land, Finland, på grund av sin språkliga och nationella tillhörighet till ett annat land, Ryssland.

Jag skulle vara bästa vän med Majakovskij – med finnar är jag ryssjävel och med ryssar är jag finnjävel men med idioter är jag för första gången.

19 november 2022

Dock är främlingskapet i Parlands text mer än bara en nationell och språklig status. Främlingskapet visar sig vara ett existentiellt tillstånd som präglar berättarens tillvaro från barndomen då hon konfronterades med skolsystemet. Främlingskapskänslan överraskar berättaren på festen där hon inte är välkommen på grund av att hon anses vara för attraktiv.

Symbolernas tillblivelse

Vad gör dessa två texter till fullständiga konstverk som inte bara är dokument över sin tid utan också kan överleva sin egen era? Vad återställer den fragmenterade identiteten till en helhet och gör identiteten till det enda möjliga sättet att leva och överleva i dagens värld?

Svaret på dessa frågor är symboler. De båda texterna är berikade med bilder som, i ljuset av den politiska, estetiska och kulturhistoriska diskursen,

får en symbolisk innebörd. Böckernas Natalja och Sofia bygger upp ett system av symboler.

Natalja ser en kastanj på marken och tänker att hon brukade samla kastanjer varje år men inte detta krigsår. Hon har ingen lust. Samlande av kastanjer blir lika meningslöst som poesiskrivande eller alla andra rutinmässiga handlingar som har betytt något i livet före kriget. Men plötsligt ångrar hon sig och plockar upp en kastanj som en symbol för människans förmåga att finna styrka att övervinna omständigheter och vara trogen sig själv. Det är också en symbol för den gamla världen som man vill ta med sig in i i det katastrofala nuet.

Den gulblåa figuren som håller ett plakat med texten "No war" gömd i en öppning i väggen är en ambivalent bild. Å ena sidan symboliserar den människans strävan att protestera mot kriget, men å andra sidan kan den tolkas som folkets oförmåga att uttrycka sitt ogillande offentligt. I stället för att demonstrera öppet formar människor små figurer av plastilin som de gömmer inuti väggen. Regimen har tagit sitt eget folk som gisslan och endast symboler finns kvar.

Till samma grupp av symboler hör Nataljas fantasi om ett minnesmärke som skulle föreställa tre protesterande flickor med rygsäckar, omgivna av OMON, de speciella polisstyrkorna i Ryssland. En flicka med Harry Potters glasögon är anteckningarnas ledmotiv och symboliserar folkets maktlöshet inför regimen dödsbringande maskineri.

Det finns symboler som ursprungligen kommer från massmedier men som laddas med en egen intim innebörd, det vill säga att fenomen och ting som från början inte var tänkta som symboler får en symbolisk innebörd. Exempelvis en nyhetsfilm av en gravid kvinna från Mariupol som i ryska medier påstods vara fejk, och det nya ryska passet som en flykting från Mariupol håller i sin darrande hand. Detta pass har blivit en symbol för den ryska regimen våld, lögn och den djupa avgrunden mel-

lan folkets behov och makthavarnas vilja.

Även hos Sofia Parland kan man skilja mellan symboler som är koppade till intima minnen och de som redan är etablerade i den offentliga kulturen men som får en annan betydelse i den nya kontexten, i belysningen av subjektets speciella optik. Den ljusröda kappsäcken, som i början innebär att resa bort men komma tillbaka när hon vill, får en tragisk innebörd i ljuset av det pågående kriget.

Sprickorna växer över med maskrosor. Min ljusröda kappsäck försvinner i en sopsäck. Minnen blir till berättelser.

21 mars 2023

Från att vara en vänlig hälsning från barndomen blir kappsäcken en symbol för de förlorade illusionerna. Hon kan inte komma tillbaka, varken till Ryssland eller till sin barndom.

Kappsäcken behövs inte längre, precis som de tio oanvändbara Pavlovo-Posad-sjalarna⁴ som varken kan användas i Finland på grund av russofobi, eller i Ryssland. Gränsen mellan Finland och Ryssland är stängd, man får inte åka till Ryssland där man betraktas som en främling, möjligen även som en utländsk agent. Samma öde drabbar en annan symbol – Allegro-tåget, som en gång betydde frihet men nu endast är en påminnelse om tiden som aldrig kommer tillbaka.

Till den andra gruppen av igenkännbara symboler tillhör flaggan, vars färgsymbolik får olika tolkningar av två lärare som undervisat i lågstadiet. Den första är flickan Sofias klasslärare, Ljubov Petrovna, som var 84 år gammal och som berättaren kallar för Kärlek Pettersson, och den andra är parallellklassens lärare Tatjana Anatoljevna. I den förstnämnda lärarens tolkning stod det vita för moln, den blåa för

⁴ De färggranna yllesjalar som blev populära i Ryssland från och med mitten av 1800-talet tillverkades ursprungligen i småstaden Pavlovskij Posad i Moskva-trakten.

himlen och den röda för marken täckt av blod. Den andra lärarens förklaring var att det vita stod för fred, den blåa för vänskap och den röda för kärlek. Den fyrtioåriga Tatjana Anatoljevna's död blir också symbolisk: den innebär att den 84-åriga Kärlek Peterssons tolkning vinner: blodet och döden besestrar kärleken. Parland nämner även 2020-talets blåvita ryska flagga, som hon aldrig sett. Denna flagga var tänkt som oppositionens symbol för protest mot Rysslands invasion av Ukraina. Men i likhet med Allegro-tåget som inte längre går och Pavlovo-Posad-sjalar som inte kan användas, blir den blåvita ryska flaggan inte bara en symbol för frihet och fred utan även för omöjligheten av frihet och fred i dagens Ryssland. Den blir bara en dröm och en abstrakt vision.

Via symboler får spontana anteckningar status av konstverk. Sålunda kan vi säga att textens spontana tillblivelse återspeglar identitetens tillblivelse. Men även symboler förlorar sin betydelse i den nya kontexten, samtidigt som vissa realia som inte var tänkta som symboler får en symbolisk status.

Framtiden i symboler

De båda texterna innehåller många minnen och tillbakablickar som associeras med det traumatiska nuet. Men vilken är framtiden i denna världsbild? Finns det någon utväg ur denna ångest? Någon fast punkt bland de ständiga förändringarna och förskjutningarna? Jag ställer denna fråga direkt till Natalja Kljutsjarjova. Hon har just lämnat sina barn i skolan och sitter på ett litet kafé någonstans i södra Tyskland. Eftersom hon sökte asyl som politisk flyktning har hon ingen möjlighet att komma tillbaka till Ryssland som författare och publicist. Framtiden är oklar och det är svårt att planera för den. Men då kommer symbolerna till undsättning. Några dagar innan sin avresa hade hon bestämt sig för att låta göra en tatuering på sin egen kropp, vilket var ett väldigt annorlunda beslut för henne. Hon tatuerade ett träd, vars rötter hängde i luften. Ett träd uppdraget ur den mark det vuxit i, och precis under detta träd står några ord inristade: ”Bevara mitt tal för evigt.” En mening ur en dikt av den ryske poeten Osip Mandelstam. Denna bild, i kontrasten mot texten inskriven på människans kropp, symbo-

liserar de två tillstånden som karakteriserar emigrantens tillvaro – främlingskap och strävan efter att bevara sina rötter. Men det blir även en symbol för den intima och nästan fysiska kopplingen mellan det förflutna, nuet och framtiden. Även om rötterna är uppdragna ur marken har hon språket kvar, och detta är det sista arvet hon har med sig och som hon ska bygga sin framtid på. Kljutsjarjovas intention att skriva in sitt öde i kroppen och göra en kropp till en text står i samklang med Parlands budskap, vilket tydligt hörs i bokens själva titel. *Skrivet på revbenen* fungerar som en känslomässig metafor för skrivande som inte bara är en mental process utan även en smärtsam fysisk upplevelse. Texten skrivs av kroppen och på kroppen; den både åsamkar och läker smärtan.

I motsats till bokens Natalja väljer dock bokens Sofia en annan strategi att bygga sin framtid på – vägran att tala sitt modersmål ryska.

Jag vill aldrig skriva ordet *ryss* igen. *Ryskt, ryska, Ryssland*. Jag är trött nu. Jag har inte sovit på åtta år. Det står illa till, åtta år är en lång tid. Låt mig vara.

14 september 2022

Hon vägrar att prata finska också. Hon vill förneka och förkasta landets språk. Även svenskan vill hon svika. Hon känner sig trött på språket som aldrig är tillräckligt noggrant och som inte är språket hon älskar mest – ryska.

Mitt bo av glömska och ignorans. Gömmer mig för Berlinmuren också. Det får mig att gråta. Jag vill inte gråta mer. Nu vill jag inte skriva mera. Jag vill vara fri.

I en intervju med Yle-journalisten Marit Lindkvist säger Sofia Parland att begreppet *hem* är flexibelt i hennes värld. Just nu bor hon i Wien, som också är hennes hem. Medan Natalja Kljutsjarjova uttrycker sitt hopp om den mentala andliga återkomsten via språket, befriar sig Parland från minnen för att bli världsmedborgare. De båda strategierna är en form av improvisation som innebär att den smärtsamma processen, identitetens tillblivelse, aldrig tar slut.

OLGA ENGFELT